

Кучерук Оксана. Навчання української мови на засадах медіаосвіти в загальноосвітній школі: соціокультурний аспект // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 51. – Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова А. С., 2020. – С. 76-80. – 152 с.

УДК 811.161.2(075.8)

НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ЗАСАДАХ МЕДІАОСВІТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Оксана Кучерук

*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри світової літератури та методик
викладання філологічних дисциплін Житомирського державного університету*

імені Івана Франка

(м. Житомир, Україна)

e-mail: okucheruk1@ukr.net

ORCID 0000-0002-7040-986X

У статті розглянуто проблему соціокультурного розвитку учнів у процесі навчання української мови. Розкрито особливості соціокультурного підходу до формування мовної особистості учня з використанням ідей медіаосвіти. Визначено принципи, описано напрями мовної освіти соціокультурного спрямування, що організовується на засадах медіаосвіти. Акцентовано на освітньому й соціокультурному потенціалі роботи з медіатекстом.

***Ключові слова:** методика навчання української мови, соціокультурний підхід до навчання мови, соціокультурна компетентність, медіаосвіта, інформаційна грамотність, медіакультура, дидактичний медіатекст.*

***Kucheruk Oksana. LEARNING UKRAINIAN LANGUAGE ON MEDIA
EDUCATION IN GENERAL EDUCATION SCHOOL: SOCIO-CULTURAL
ASPECT***

The article deals with the problem of socio-cultural development of the pupils in the process of learning the Ukrainian language. The relevance of the development of the Ukrainian language school course on the basis of media education is substantiated for the pupils to acquire socio-cultural experience expressed in linguistic and iconic form of the media text. The essence of concepts is defined on the basis of analysis and synthesis of scientific-theoretical provisions and linguomethodic ideas: "media education", "socio-cultural competence", "information literacy", "media-culture", "the didactic media text". The peculiarities of the sociocultural approach to teaching Ukrainian on the principles of media education are considered. The principles (personality-oriented learning, critical thinking, role organization of content and process of cultural and appropriate formation of linguistic personality, linguocultural, axiological, media-cultural, text-centric, hermeneutic, generative-creative, communicative-educational) based on the social and educational approach formed on media education are determined. The cognitive, interpretative, practical-activity, productive-creative, communicative directions of language education of socio-cultural orientation organized on the basis of media education are described. It is emphasized that the integration of media education ideas into the traditional method of schooling Ukrainian language helps to increase the motivation of students, ensures the development of socio-cultural experience. The educational and sociocultural potential of working with the media text is focused on which contributes to the modernization of the educational process, allows the formation of general and subject skills as the basis of key and subject competences. It is generalized that active activity with the media text in the Ukrainian language school system develops critical thinking skills, develops the subjects' information literacy in the educational process, media culture, and cultural communication skills. Research prospects of the problem of pupils' sociocultural development at the lessons of Ukrainian are determined.

Key words: *teaching methodology of the Ukrainian language, sociocultural approach to the language teaching, sociocultural competence, media education, information literacy, media culture, the didactic media text.*

В умовах реформування української школи одним зі стратегічних завдань мовної освіти є соціокультурний розвиток учнів. Відповідно до запитів інформаційного суспільства та освітніх потреб щодо формування в учнів інформаційної грамотності й розвитку в них критичного мислення, особливого значення набуває розроблення шкільного курсу української мови на засадах медіаосвіти, що потенційно забезпечує, поза іншим, набуття учнями соціокультурного досвіду, вираженого в мовній та іконічній формі медіатексту. Незважаючи на те, що важливість соціокультурного розвитку суб'єктів шкільної освіти визначено у вітчизняних освітніх документах, за нашими спостереженнями, багатьом учням властивий недостатній рівень сформованості соціокультурної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що соціокультурний аспект мовної освіти є предметом дослідження багатьох науковців (В. Бадер, З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Караман, Л. Мацько, В. Нищети, А. Попович, О. Семенов та ін.), у їхніх працях визначено сутність поняття соціокультурної компетентності, розглянуто підручник як засіб формування соціокультурної компетентності учнів, розкрито окремі питання соціокультурного розвитку юних носіїв мови, зокрема на засадах текстоцентричного підходу до навчання української мови тощо. Однак складність проблеми формування соціокультурного досвіду сучасних учнів у процесі навчання української мови, багатоаспектність такого досвіду часто недостатньо враховується в теорії і практиці шкільної мовної освіти. У контексті сказаного до проблемних питань, зокрема, належать: розроблення соціокультурної змістової лінії шкільного курсу української мови з урахуванням досягнень медіаосвіти, визначення лінгводидактичних умов, які впливають на ефективність соціокультурного розвитку юного носія української мови, інтеграція засобів ІКТ у методику практичної реалізації соціокультурної змістової лінії українськомовної освіти та ін.

Мета статті – розкрити особливості соціокультурного підходу до навчання української мови на засадах медіаосвіти.

У проблематиці українськомовної освіти мова виявляє багато граней, одна з них – мова як соціокультурний феномен, який виражає духовно-культурні смисли, звичаї, традиції народу, ціннісні орієнтири, соціокультурні зв'язки між окремими особами, групами, організаціями та ін., що зумовлює соціальний характер мовної освіти – вона є важливим чинником розвитку культури народу, суспільства. Соціокультурний потенціал мови природно зумовлює важливість і необхідність соціокультурного підходу до мовної освіти, що становить умову соціокультурного розвитку учнів. Між рівнем цього розвитку і рівнем мовної освіченості простежується об'єктивний взаємовплив і взаємозв'язок. Показник соціокультурного розвитку залежить від сформованості в учня соціокультурної компетентності.

За результатами наукових досліджень *соціокультурну компетентність* носія мови розглядаємо як інтегративне особистісне утворення, складниками якого є: 1) знання, пов'язані зі світовою, національною, регіональною культурою, цінностями, що визначають стосунки між людьми, між людиною і світом; 2) шанобливе ставлення до культурних надбань, дбайливе ставлення до рідної мови, відповідальне ставлення до рідномовних обов'язків, поважне ставлення до інших мов; 3) бажання здійснювати свою діяльність у соціальному середовищі, зокрема й мовленнєву поведінку, за законами добра й краси; 4) уміння організувати власну діяльність, зокрема й мовленнєву, з урахуванням соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; 5) досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу; 6) здатність до життєтворчості в певному лінгвосоціумі [Кучерук 2014, с. 3].

У структурі поняття «соціокультурна компетентність» (а це: когнітивний, ціннісний і поведінково-діяльнісний складники) важливо надавати перевагу поведінково-діяльнісному компоненту, пов'язаному зі здатністю до культуровідповідної поведінки, діяльності в соціумі, умінням застосовувати ефективні стратегії і тактики спілкування, досвідом соціальної взаємодії тощо.

Значний потенціал для формування соціокультурної компетентності має побудова шкільного навчання української мови на засадах медіаосвіти. За Онкович, «медіаосвіта» – процес розвитку і саморозвитку особистості з опертям на засоби масової інформації та з використанням їх матеріалів, тобто медіатекстів, які вони містять. Професорка слушно зазначає, що саме через навчання за допомогою медіаосвіти особистість здобуває інформаційну свободу – право одержувати інформацію, необхідну для життя, саморозвитку та професійної діяльності, висловлювати свої погляди з приводу певних явищ і подій, передавати інформацію (і що більш важливо – знання) іншим людям, збагачувати себе знаннями через самоосвіту з опертям на медіаосвітні технології [Онкович 2018, с. 278].

Варто зазначити, що медіаосвіта не вводиться в українських школах як обов'язковий навчальний предмет, а може інтегруватися в зміст різних навчальних дисциплін, зокрема й у шкільний курс української мови. За таких умов учитель-словесник має змогу формувати в учнів на уроках мови не лише предметну компетентність, а й інформаційну грамотність і медіакультуру як компоненти ключових компетентностей, які є основою для успішного життя в інформаційному суспільстві.

Інформаційна грамотність – це вміння працювати з інформацією на базі критичного мислення й належного особистісного оцінювання, що становить один зі складників медіаграмотності. С. Іванов виходить із того, що грамотність – це володіння певною семіотичною системою. Відповідно науковець зазначає: «медійну та інформаційну грамотність слід розуміти як освоєння певної кількості семіотичних систем, які складають основу мови медіатекстів та інструментарію їх обробки і сприйняття» [Іванов 2014, с. 11].

Спираючись на думки науковців (О. Ісаєвої, Ж. Горіної, Л. Найдьоновой, Г. Онкович, О. Шарикова та ін.) з питань медіаосвіти, *медіакультуру* в особистісному вимірі потрактуємо як ту частину загальної культури особи, що пов'язана із засобами масової комунікації та складається з культури подання інформації в медіа і культури сприймання медійної інформації. Між

поняттями «інформаційна грамотність» і «медіакультура» простежуються ієрархічні зв'язки, підпорядкування.

З огляду на багатоаспектність окресленої в статті проблеми підґрунтя соціокультурної методики навчання української мови на засадах медіаосвіти закономірно складається з низки принципів, зокрема *особистісно орієнтованого навчання, критичного мислення, рольової організації змісту і процесу культуровідповідного формування мовної особистості, лінгвокультурологічному, аксіологічному, медіакультурному, текстоцентричному, герменевтичному, генеративно-креативному, комунікативно-ситуативному*. Для реалізації наведених принципів у системі мовної освіти, побудованої на ідеях медіаосвіти, ефективним засобом є *дидактичний медіатекст* (у жанрі медіареклами, SMS-повідомлення, газетних і журнальних статей, посту в інтернетній соціальній мержі, фільму, комп'ютерної гри та ін.) як навчальний засіб, що поєднує в собі різні семіотичні коди вербального та іконічного характеру для фіксування, вираження, передавання культурних смислів, впливу на суб'єктів освітнього процесу. Активна робота з дидактичним медіатекстом позитивно діє на культивування ціннісних орієнтацій і потреб учнів, сприяє підвищенню мотивації до навчання, формуванню критичного мислення, інтерпретаційних навичок, дослідницьких умінь, досвіду створення власних висловлювань за допомогою медіатекстів, здатності опрацьовувати, структурувати значні потоки інформації соціокультурного спрямування й використовувати їх у різних ситуаціях спілкування.

У методиці навчання української мови соціокультурного спрямування на засадах медіаосвіти доцільно виділити кілька взаємопов'язаних напрямів: *когнітивний, інтерпретаційний, практично-діяльнісний, продуктивно-креативний, комунікативний*. Комплексна реалізація цих напрямів дає змогу сформувати патріотично налаштовану, духовно багату мовну особистість учня, що володіє розвиненим інтелектом, мовною стійкістю, моральною та

громадянською позицією, здатністю діяти як активний мовець, протистояти інформаційним маніпуляціям. Розглянемо особливості зазначених напрямів.

Когнітивний напрям соціокультурної методики навчання української мови передбачає опанування відповідного шкільного предмета у зв'язку з пізнанням культури носіїв української мови, цей напрям орієнтований на сприйняття мовної і концептуальної картини світу, засвоєння системи фонових і навчально-предметних знань. Діючи в межах такого напрямку, важливо забезпечити учням змогу пізнавати світ через призму морально-етичних, естетичних та інших цінностей, відрізнити реальні події і віртуальні пригоди, свідомо сприймати інформацію, розрізнити правдиву інформацію і фейки, факти і коментарі, аналізувати сучасний медіатекст за різними критеріями, критично мислити. При цьому доступ до інформації та процес оволодіння нею можуть полегшити засоби інформаційно-комунікаційних технологій. Відповідна робота має бути спрямована на глибоке осмислення взаємозв'язків між культурними фактами і їх частинами, вираженими засобами української мови.

Інтерпретаційний напрям соціокультурної методики навчання української мови базується на розумінні мови і культури, поясненні, критичному тлумаченні інформації, коментуванні медіатексту й культурних цінностей, закладених у ньому, на взаєморозумінні між учнями, учнями і вчителем, що є основою ефективної взаємодії і мовленнєвого спілкування. Відповідна інтерпретаційна робота з урахуванням соціокультурних тенденцій сучасності збагачує внутрішній світ і духовний світогляд учнівської мовної особистості та забезпечує формування інформаційної грамотності і медіакультури, що необхідні для взаємодії з соціумом. Для вироблення інформаційної грамотності і медіакультури в учнів значний потенціал мають когнітивно-інтерпретаційні методи навчання: бесіди за змістом прочитаного медіатексту, коментування духовно-культурних смислів медіатексту, електронно-освітні ігри (електронні вікторини, веб-квести та ін.), обговорення мультимедійних презентацій тощо.

Практично-діяльнісний напрям соціокультурної методики навчання української мови передбачає діяльність учнів, орієнтовану на навчальні

практики, різні за характером і способами дій, з огляду на соціокультурний контекст, це сприятиме залученню учнів до загальнолюдських, національних і регіональних цінностей. У межах такого напрямку учні набувають навчально-предметної вправності, важливо, щоб вони виконували ті види навчально-предметної діяльності (зі словниками, текстами, електронними освітніми ресурсами та ін.), які сприятимуть екології їхньої душі, культурі мислення і мовлення та їхній ефективній соціалізації у відповідному лінгвосоціумі. Для цього варто використовувати різні види вправ зі спеціально дібраними медіатекстами, мовні ігри (відгадування загадок, розв'язування кросвордів, ребусів і т. ін.), навчально-предметні тренінги, правописні й орфоепічні практикуми та ін.

Продуктивно-креативний напрям соціокультурної методики навчання української мови, організованої на засадах медіаосвіти, пов'язаний зі створенням на базі синергетики мовлення оригінальних продуктів (повідомлень різних жанрів), виражених у медійній формі й наповнених соціокультурними смислами. Це може бути учнівський медіатекст у формі сторителінгу, лонгриду, відеоролик, власний блог чи сайт, дослідницький проект, комп'ютерна презентація та ін. Водночас варто врахувати, що сучасні учні, як зазначає Л. Коростіль, належать до покоління Z (це діти, які народилися й народяться в період 2004–2024 років), «цифрові люди», бо вони пов'язані між собою за допомогою мережі Інтернет, YouTube, мобільних телефонів, SMS і MP3-плеєрів. Їхні цінності знаходяться ще в процесі формування, але простежується тяжіння до індивідуалізму, самовпевненість і спрямованість до успіху [Коростіль]. Відповідно сучасні учні багато свого часу проводять у соціальних медіа, мислять категоріями гаджетів. Тому в межах продуктивно-креативного напрямку лінгвометодики на засадах медіаосвіти логічним є створення учнями медіаповідомлення й представлення інформації з використанням традиційних та інноваційних інформаційних технологій. Зазначений напрям передбачає формування прагнення до успіху як форми творчої самореалізації мовної особистості учня. При цьому творче мислення

одухотворює юну особистість, стимулює до гарних думок, благородних цілей і мотивованих учинків.

Комунікативний напрям соціокультурної методики навчання української мови орієнтований на передавання і сприйняття інформації з урахуванням соціокультурних смислів і мовленнєвого етикету. В основі комунікації суб'єктів освітнього процесу лежать культуровідповідні мовленнєві практики. Важливою умовою такої взаємодії в освітньому середовищі є наявність однієї мови спілкування між учасниками навчально-виховного дискурсу як комунікантами. У цьому контексті постає проблема комунікативної цінності української мови. Зокрема, не втрачає актуальності така думка Л. Мацько: «В українському педагогічному дискурсі залишається лінгводидактичною проблемою аксіологічний аспект формування мовної особистості, який розкриває її ціннісно-оцінні орієнтації у виборі мови спілкування, часто, на жаль, не на користь української мови. Серед українських учнів і студентів поширений мовний нігілізм, нерозуміння мовної природо відповідності етнічній особистості, байдужість до свого майбутнього і відповідно відсутність програм і перспектив власного мовного розвитку і вдосконалення. Частина української молоді ніяк не може позбавитися синдромів російської мовної вищовартості, а української – меншовартості, синдромів, породжених столітнім лінгвоцитом української мови, забоонами й обмеженнями та безкінечним возвеличенням російської мови в Україні» [Мацько 2009, с. 27-28]. З огляду на потреби сьогодення, соціокультурні вимоги до українськомовної освіти передбачають формування мовної стійкості, культивування вміння співвідносити засоби української мови з культуровідповідною комунікативною ситуацією, формування готовності суб'єктів шкільної освіти організувати спілкування на базі власного досвіду з урахуванням особливостей ситуації і соціальних норм поведінки (внутрішньокультурних, міжкультурних).

Варто наголосити, що мовленнєва комунікація – культурно і соціально зумовлений процес. На основі студіювання цього процесу С. Домніч запропонувала 7 моделей мовних практик у соціокультурній комунікації: 1)

формально-логічну, 2) семантичну, 3) герменевтичну, 4) екстралінгвістичну, 5) структуралістську, 6) інтеракціоністську, 7) постнекласичну [Домніч 2015, с. 10-11]. Кожна з указаних моделей має свою специфіку, зокрема виражену і у відповідних назвах. Урахування цих моделей і робота з ними в шкільному курсі української мови шляхом використання комунікативних методів навчання (діалогування, моделювання комунікативних ситуацій і їх аналіз, рольова гра та ін.) дасть змогу збагатити учнів різними стратегіями і тактиками спілкування, виробити індивідуальний стиль ефективної мовленнєвої взаємодії.

Підсумовуючи, зазначимо, що розроблення соціокультурної методики навчання української мови на засадах медіаосвіти дає змогу вивести на новий рівень розвитку систему сучасної українськомовної підготовки учнів. Реалізація завдань соціокультурного розвитку учнів у процесі навчання української мови на ідеях медіаосвіти уможлиблює культуровідповідне становлення юної мовної особистості. Умовою ефективного формування культурного носія української мови є така навчально-методична модель, яка ґрунтується на принципах особистісно орієнтованого навчання, критичного мислення, рольової організації змісту і процесу культуровідповідного формування мовної особистості, лінгвокультурологічному, аксіологічному, медіакультурному, текстоцентричному, герменевтичному, генеративно-креативному й комунікативно-ситуативному.

Для реалізації соціокультурних цілей шкільного курсу української мови на засадах медіаосвіти необхідний такий методичний інструментарій, який би дав змогу не лише вивчати українську мову як структуровану систему, а й опанувати її крізь призму людського культурного виміру. Сказане зумовлює пошук методів, засобів, технологій навчання, яким властива інтегративна природа, завдяки цьому можна буде створити умови для того, щоб учні могли сприймати, аналізувати, інтерпретувати, обговорювати медіатексти й продукувати власні висловлювання, тексти. У нових освітніх реаліях запитаними є когнітивні, практичні, інтерпретаційні, креативні й комунікативні методи навчання, дидактичні медіатексти, електронні освітні ресурси,

інтерактивні технології, що, поза іншим, допомагають розвивати соціокультурну компетентність. Особливе освітнє й соціокультурне значення у системі шкільного навчання української мови має активна діяльність з медіатекстом, що підвищує мотивацію учнів, розвиває в них навички критичного мислення, формує інформаційну грамотність, медіакультуру, культуровідповідні комунікативні вміння, збагачує соціокультурний досвід.

Водночас вважаємо перспективними дослідження зв'язку соціокультурного і креативного розвитку юних носіїв української мови, студювання особливостей лінгвометодичної підготовки майбутніх учителів-словесників до забезпечення соціокультурного розвитку учнів на уроках української мови.

Список використаних джерел

1. Домніч, С. П. (2015). *Соціокультурна комунікація: філософсько-антропологічний аналіз мовленнєвих практик у міжкультурній взаємодії*: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец.: 09.00.04. – філософська антропологія, філософія культури. Харків, 20 с.
2. Іванов, С. А. (2014). Медійна й інформаційна грамотність як сукупність базових технологій у системі безперервної освіти [Електронний ресурс]. [В:] *Комп'ютер у школі та сім'ї*, № 7, с 10-12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2014_7_4.
3. Коростіль, Л.А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії [Електронний ресурс]. [В:] *Народна освіта* [електронне наукове фахове видання]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229
4. Кучерук, О. (2014). Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. [В:] *Українська мова і література в школі*, №2 (112), с. 2–7.
5. Мацько, Л. І. (2009). *Українська мова в освітньому просторі*. Київ, 607 с.

6. Онкович, Г. Д. (2018). Новітні терміни медіаосвіти та медіадидактики [Електронний ресурс]. [В:] *Лінгвістика. Лінгвокультурологія*, №12 (частина 2), с.277-291. – Режим доступу: <http://lingvodnu.com/index.php/journal/article/view/128>.